

Sargad segerherre på film

Churchill-berättelser på 2000-talet

Erik Hedling

Wounded victor on film. Churchill stories in the 2000s.

This paper deals with two American-British co-productions, so called biopic films, on the life of Winston Churchill. One of them, *The Gathering Storm* (2002), deals with Churchill's life in the 1930s, the so called Wilderness Years, when Churchill was out of the government, but started to raise warnings against Nazi Germany in Parliament. The other, *Into the Storm* (2009) deals with the war years, 1940–45, when Churchill was the Prime Minister of Great Britain. Both of the films star histrionic British and Irish actors, respectively Albert Finney and Brendan Gleeson, in the role of the decisively larger than life British leader. Even if both films generally boost Churchill's "great man" qualities, they also stress other aspects. In the first film, the appeasing British government, Churchill's opponents, primarily prime minister Stanley Baldwin, is depicted as a sympathetic man, characterized by his deeply felt humanist principles and strong insistence on peace, as opposed to earlier negative depictions in popular culture, where he is often a weak-minded victim of Hitler's power schemes. In the second film, successful British ventures during the war, like the Battle of El-Alamein and the struggle for the Atlantic, are consciously down played in order to show that Britain's role in the war was subordinated to the ones played by the superpowers, the USA and the Soviet Union. Drawing on modern research on Churchill as well as on his own war memoir, the films are shown to establish a modern understanding of Churchill well founded in the annals of current historiography.

Under det förra decenniet kunde TV-publiken världen runt avnjuta två direkt för mediet producerade filmer om Winston Spencer Churchill: den 96 minuter långa *The Gathering Storm* (regisserad av britten Richard Loncraine 2002) och den några minuter längre *Into the Storm* (regisserad av irländaren Thaddeus O'Sullivan 2009). Filmerna var brittisk-amerikanska samproduktioner. Inspelningarna gjordes i Storbritannien och skådespelarna rekryterades från den ständiga strömmen av särdeles yrkesskickliga brittiska aktörer. Filmerna producerades av bolaget Scott Free Productions, med de båda filmregisserande engelska bröderna Ridley och Tony Scott i spetsen. Filmerna distribuerades i USA av kabelbolaget HBO (Home Box Office) och i Storbritannien av BBC,

Erik Hedling är professor i litteraturvetenskap med inriktning mot film och medier vid Lunds universitet. Han har författat eller redigerat 15 böcker om brittisk film, svensk film, amerikansk film och konstarnas interrelationer samt publicerat mer än 100 vetenskapliga uppsatser i tidskrifter eller antologier. Bland hans böcker kan nämnas *Lindsay Anderson: Maverick Film-Maker* (London och Washington: Cassell, 1998). Hans senaste arbete om Anderson, antologin *Lindsay Anderson Revisited*, ges under 2016 ut av Palgrave Macmillan.

E-post: erik.hedling@litt.lu.se

båda förknippade med konst och kvalitet. De fick också premiär i Sverige: *The Gathering Storm* strax efter påsk 2008, *Into the Storm* under den lite udda titeln *Åra och nederlag* julen 2010 – nederlaget syftar här på att Churchill på sommaren 1945 förlorade regeringsmakten i Storbritannien, den nation han lett till seger i det andra världskriget, en för Churchill själv plågsam process som kommer till uttryck i den senare filmen.

Den historievetenskapliga frågeställning där filmer ger en del av svaret handlar framförallt om bilden som ges av skeendet, den populära föreställningsvärld som skapas hos publiken. Och här måste man ta hänsyn till att filmen är det i särklass mest genomslagskraftiga av alla medier. Bilden som förmedlas i filmer – av historia, politik eller enskilda personer – är sannolikt den som gäller, åtminstone i de breda folklagren.

I det följande avser jag följaktligen att analysera de båda filmerna med utgångspunkt i den bild som förmedlas av Churchill: personligt, politiskt och psykologiskt. Hur gestaltas Churchills historiska roll? Hur förmedlas berättelsen om det andra världskriget? Hur förhåller sig berättelserna till Churchills egen, omfattande historieskrivning? Bakgrunden står att finna i de förvisso små delar av den massiva Churchill-forskningen som jag mäktat ta del av. Därtill har jag läst hans egna utsagor om den period som skildras i det otvetydigt mästerliga memoarverket *The Second World War* (Churchill, 1948–54), publicerat i sex digra volymer under en tioårsperiod efter kriget. Churchill kunde som få levandegöra det dramatiska skeendet, med sig själv i absoluta centrum, i ett thrillerformat med gott om utrymme för moralisk, strategisk och historisk reflektion. Och hans lärdom var kopiös, hans historiska överblick grandios, hans ego ofta lika högt som en skyskrapa.

Den historiska bilden av Churchill har gått genom flera faser. Hans förespråkande av det brittiska imperiet och dess i hans ögon grundläggande värderingar kring liberalism, demokrati och frihet (det senare förvisso med undantag för indier och afrikaner, Hastings 2009: 597), hans koloniala utblick och hans antikommunism har inte alltid varit populära, framförallt inom vänsterpolitiska kretsar. Fram till sin död 1965 stod han på toppen, efter den blev han föremål för en viss revisionism. Men efter kommunismens fall i Östeuropa 1989 torde han dock närmast ha upplevt en renässans och bilden av honom som den västliga civilisationens främste förkämpe har under den senare delen av 1900-talet mer eller mindre blivit gängse. Och den liberala demokrati som han representerade och förespråkade har stark ställning inom västerländsk idédebatt. Han besegrade den han uppfattade som civilisationens värste fiende, Adolf Hitler, och han varnade samtidigt för Josef Stalin och den sovjetiska kommunismen. Många har i efterhand gett honom rätt.

Sagt om Churchill

Denna uppskattande bild framträder i skarp kontur i några av de mest uppmärksammade brittiska verken om honom under det senaste decenniet och det från författare som tidvis inte väjer för hård kritik av hans politik. I sin tegelstensbiografi över honom avrundar den gamle Labourpolitikern Roy Jenkins (Lord Hillhead) med en jämförelse mellan Churchill och William Gladstone, under fyra olika perioder i 1800-talets slutskede brittisk premiärminister:

When I started writing this book I thought that Gladstone was, by a narrow margin, the greater man [...]. In the course of writing it I have changed my mind. I now put Churchill, with all his idiosyncracies, his indulgences, his occasional childishness, but also his genius, his tenacity and his persistent ability [...] to be larger than life, as the greatest human being ever to occupy 10 Downing Street (Jenkins 2001: 912).

Och i sin bok om Churchill och det andra världskriget, *Finest Years*, konkluderar den välkände historikern Sir Max Hastings:

He was the largest human being ever to occupy his office. If his leadership through the Second World War was imperfect, it is certain that no other British ruler in history has matched his direction of the nation in peril, nor, please God, is ever likely to find himself in circumstances to surpass it. (Hastings 2009: 598).

Ytterligare ett imponerande bokverk, en studie i Churchill som historiker med särskild fokus på *The Second World War*, författat av Cambridgeprofessorn David Reynolds, är också den närmast lyrisk (bokstavligen) i sin avslutning, trots alla kritiska synpunkter: "In death, as in life, Winston Churchill continues to glow. He remains in command of history" (Reynolds 2004: 527).

Och till slut den marxistiskt influerade historikern Simon Schama, som hyllar Churchill i sin alternativt färgade BBC-serie *The History of Britain*, ursprungligen sänd i Storbritannien 2000. Han beskriver här i poetiska ordalag ledarstriden i maj 1940 mellan Churchill och Lord Halifax, om vem som skulle efterträda den mer eller mindre avsatte Neville Chamberlain i ett Storbritannien utsatt för ett värre hot – Nazityskland – än någonsin tidigare i sin långa historia:

Two kinds of men, two kinds of England, were now in play for the leadership of the country. In the man everyone expected to take over, Lord Halifax, was the England of the counties – solid, sensible, a good egg and a cool head. And then there was Winston, who was none of these things. But in the best judgement of his life, Halifax turned the job down (Schama 2006).

Till detta kan man lägga två relativt nyutkomna svenska Churchill-biografier, författade av historikern Bengt Liljegren och idé- och lärdomshistorikern Svante Nordin (Liljegren 2013, Nordin 2013). Också här tecknas starkt sympatiska livsberättelser, även om Liljegren i skrivande stund endast publicerat den del som täcker Churchills liv fram till 1939, vilket var året före Churchills avgörande inträde på världspolitikens arena, det år, 1940, då han blev Storbrianniens premiärminister och allra högste krigsherre i den stora kampen mot tyskar, italienare och japaner. Medan Nordin lägger tyngdpunkt på den internationella storpolitiken, är Liljegren mer biografiskt inriktad och han levererar också en del kritik mot Churchills politiska hållning, varom mer senare. Det bör sägas att båda biografierna är alldeles utomordentliga i sin genre.

Det kan redan nu konstateras att de filmer som skall analyseras är helt anpassade till samtidens hyllande hållning till Churchill. Det är en hållning som det är mycket lätt att instämma i: Churchill som demokratins förkämpe, hans sturska uppnosighet mot den förmodade övermakten, hans diplomatiska skicklighet etc. Som forskare måste man dock alltid vara beredd på att anlägga kritiska synpunkter.

Före stormen

The Gathering Storm utspelar sig under 1930-talet, under den period som i Churchill-biografierna brukar kallas "vildmarksåren" (Wilderness years). Titeln anspelar på den första delen av Churchills krigsmemoarer (Churchill 1948), men utgör ingen adaptation av den – även om flera scener emanerar direkt från Churchills egna beskrivningar av sitt liv. Han innehade inget politiskt ämbete från det att han avgick som finansminister 1929 och tillträdde som ny marinminister (First Lord of the Admiralty) i samband med krigsutbrottet i september 1939. Hans tillvaro genomsyrades helt av hans strävan att kunna återkomma som politisk makthavare i Storbritannien. Manuskriptet författades av dramatikern Hugh Whitemore, specialist på historisk fiktion och av vad som framgår av DVD-skivans kommentatorspår framstående expert på Churchill. Filmen regisserades av veteranen Richard Loncraine, som tidigare hade skapat en fantasifull filmatisering av bland annat Shakespeares *Richard III* (1995), förflyttad till just 1930-talet, med Ian McKellen som den förrädiske kungen iförd svart Nazi-uniform.

Samma känsliga iscensättning av 1930-talet genomsyrar *The Gathering Storm*. Loncraine hade naturligtvis massor av brittiska filmer och dokumentärer om Churchill att falla tillbaka på. Den enskilde aktör som mest har förknippats med Churchill på film är den berömde karaktärsskådespelaren Robert Hardy, som under 1980-talet spelade rollen vid flera tillfällen, till exempel i TV-serien *The Wilderness Years* (1981), som alltså handlar om samma period som *The Gathering Storm*, i TV-filmen *Bomber Harris* (1989, om högste chefen

för det kontroversiella brittiska bombflyget, flygmarskalken Sir Arthur Harris, som beordrade massförstörelse över Tyskland när kriget redan var vunnet för de allierade, och i den stort anlagda TV-serien *War and Remembrance* (1989). Det allmänna omdömet om Hardy är att han helt enkelt var en suverän uttolkare av Churchill och det är också han som står bakom alla de inspelningar av premiärministerns röst som idag kan höras i muséet "The Churchill War Rooms" i regeringskvarteren i London. Därtill kan nämnas att Hardy i den första filmen med titeln *The Gathering Storm*, regisserad av Herbert Wise 1974, och med Richard Burton som en inte helt övertygande Churchill, gestaltade en av Churchills ärkefiender, den tyske utrikesministern Joachim von Ribbentrop, under 1936–38 tysk ambassadör i London.

Vid tiden för inspelningen av *The Gathering Storm* var Hardy dock över 75 år och för gammal för att spela Churchill runt 60. Valet av huvudrollsinnehavare föll således på en annan brittisk skådespelare av åtminstone samma dignitet som Hardy och därtill långt mer berömd som filmskådespelare, nämligen Albert Finney, sedan 1960-talet specialist på "larger than life"-karaktärer och allmänt överdådiga gestalter på filmduken eller TV-rutan, till exempel i Dennis Potters avskedsverk för TV: *Karaoke* (1996). Trots att han var aningen till åren för att spela Churchill i övre 50-årsåldern, gick Finney in för rollen med hull och hår. Han rakade av sig sitt hårsvall, för att med en tunn peruk återge Churchills kalnande hjässa, och lärde sig att nästan perfekt imitera Churchills karakteristiska diktion och milda läspning; dessutom förmådde han göra Churchill i det närmaste halslös, med huvudet djupt insjunket i den korpulenta kroppen.

Inledningen till filmen är direkt lysande genom att skapa omedelbar känsla för karaktärens unicitet. En Rolls Royce kommer glidande genom ett underkönt höstlandskap, ackompanjerat av melankolisk musik, signerad kompositören Howard Goodall. Ur bilen stiger en uniformsklädd chaufför, därefter en livréförsedd betjänt. Till ett kraftfullt musikaliskt crescendo, filmens musikaliska tema, fyllt av pomp och ståt, kommer Finney som Churchill ut. Hans skraddarsydd elegans är påtaglig, komplett med den prickiga fluga som var hans signum, och den världsberömda cigarren puffar gemytligt. Han stirrar frenetiskt uppåt, darrande av hänförelse, varefter bilden växlar till den betydligt mindre imponerande sonen Randolph (Tom Hiddleston). Medan tjänarna ställer fram medhavda bord och stolar, vandrar Churchill med käpp målmedvetet upp för en kulle med ensamt tronande träd på krönet.

Flera dimensioner av Churchill etableras här med hjälp av audiovisuella medel. Hans överklassbakgrund (sonson till den sjunde hertigen av Marlborough), hans egocentricitet och hans ständiga känsla av ett högre kall, hur människor nästan förvandlades till statister i hans närvaro samt en idog och skoningslös strävan mot ett nästan oöverstigligt mål. I scenen, som utspelar sig i september 1932 (Jenkins 2003: 468), när Churchill bedrev forskning inför sin mäktiga biografi över anfadern och fältherren John Churchill, den förste

hertigen av Marlborough. Vi befinner oss helt enkelt utanför byn Blindheim strax norr om Augsburg i Bayern, platsen för det stora slaget vid Blenheim 1704 (engelsk beteckning) under Spanska tronföljdskriget, där hertigen formligen krossade de franska styrkorna och kunde skicka hem den franske marskalken Tallard till England som krigsfånge. I filmen får Churchill lystet en inre vision av slaget, som vi delar genom subjektiv kamera, med rödrockar som avfyra sina musköter och hertigen (Timothy Bentinck) som till och med ler åt sin äre-girige ättling. Under en bilresa med hustrun Clementine något senare berättar Churchill om det hela som en dröm: "and there was Marlborough riding into history. Our eyes met, I think he smiled at me". På detta sätt representeras Churchills egna önskedrömmar om att få äntra historien mitt i dess absoluta centrum. Churchills forskning resulterade senare i ett monumentalt bokverk i fyra volymer: *Marlborough: His Life and Times* (Churchill 2002a, b).

En intressant aspekt av denna Tysklandsresa är hur nära det var att Churchill träffade sin kommande fiende, Hitler. Churchill berättar själv att han på Regina Hotel i München stötte på Ernst "Putzi" Hanfstaengl, en Harvardutbildad tysk som vid tiden tillhörde Hitlers mest intima krets (Hanfstaengel föll med tiden i onåd och tvingades fly från Tyskland). Hanfstaengel erbjöd sig arrangera ett möte, eftersom Hitler besökte hotellet varje eftermiddag vid klockan 17. Enligt Churchills egen version, naturligtvis en efterhandskonstruktion, frågade han Hanfstaengl:

Why is your chief so violent about the Jews? I can quite understand being angry with Jews who have done wrong or are against the country, and I understand resisting them if they try to monopolise power in any walk of life; but what is the sense of being against a man simply because of his birth? How can any man help how he is born? (Churchill 1948: 65).

Efter detta samtal träffade Churchill inte Hanfstaengl mer och Hitler uppenbarade sig aldrig på hotellet. Senare skulle Hitler bjuda in Churchill vid flera tillfällen, men då hade det redan gått för långt och något möte dem emellan blev aldrig av. Jag nämner detta eftersom den gamla TV-serien med Robert Hardy, *The Wilderness Years*, skapar en större scen kring händelsen, och här låter Hitler utgjuta sitt förakt för Churchill inför Hanfstaengl. Härvidlag skulle Hitler få anledning att tänka om.

Detta är en av många signifikanta historiska detaljer som inte visas i *The Gathering Storm*, även om judefrågan aktualiseras senare i filmen, när Churchill hänvisar till de tyska judeförföljelserna i parlamentet. Detta beror på att filmen, till skillnad från *The Wilderness Years*, där politiken står i centrum, i huvudsak är en skildring av privatpersonen Churchill och hans förhållande under perioden till hustrun Clementine Churchill, spelad med karakteristisk auktoritet av veteranskådespelerskan Vanessa Redgrave, därtill porträttlik sin förebild (långt mer så än Sian Phillips, som spelade henne i *The Wilderness*

Years). På sätt och vis skulle berättelsen kunna betraktas som en kärleksfilm, en vacker sådan till och med. Och de privata aspekterna av Churchills tillvaro på lantstället Chartwell i Kent – filmen är delvis inspelad där – ägnas omfattande utrymme: hans måleri, hans ständiga byggprojekt med sig själv som murare, hans presskriverier (vilka tillsammans med bokproduktionen var hans huvudsakliga inkomstkälla) under perioden, hans omständliga vanor i badrummet med det obligatoriska badet i korrekt temperatur, hans välkända benägenhet att klä av sig med andra närvarande, hans irriterbara, men samtidigt charmiga småkäbbel med det mångtaliga tjänstefolket på Chartwell, och hans frenetiska arbete med att ständigt formulera sina tal i underhuset in i minsta detalj. I stort sett framställs han som en charmerande, karismatisk, djupt bildad, ansvars-kännande och samtidigt påtagligt självupptagen karl.

Filmen verkar delvis baserad på några rader ur *The Second World War*, där Churchill beskriver sin egen livsföring vid tiden:

The years from 1931 to 1935, apart from my anxiety on public affairs, were personally pleasant to me. I earned my livelihood by dictating articles which had a wide circulation not only in Great Britain and the United States, but also, before Hitler's shadow fell upon them, in the most famous newspapers of sixteen European countries. [---] I produced in succession the various volumes of the *Life of Marlborough*. [---] I lived mainly at Chartwell, where I had much to amuse me. I built with my own hands a large part of two cottages and extensive kitchen-garden walls, and made all kind of rockeries and waterworks and a large swimming-pool [...]. Thus I never had a dull or idle moment from morning till midnight, and with my happy family around me dwelt at peace within my habitation (Churchill 1948: 62).

Även om Churchill betonar sin lyckliga familj, har filmmakarna fastnat för detaljer i andras beskrivningar: spänningarna mellan makarna, framförallt när Clementine Churchill 1934 beger sig ut på en 4 månader lång äventyrsresa till Sydostasien, Randolphs slösaktighet, eller dottern Sarahs dragnig till tidens populära underhållningsformer och hennes önskan om att bli revydan-sös. Churchills vånda över dotterns konsumtion av "trashy music" delas av filmens synvinkel när han tillsammans med dottern Mary (Emma Seigel) går och ser Sarah framträda i en revy, där den österrikiske sångaren Vic Oliver (Gerrard McArthur) är stjärnan, komplett med frack, hög hatt och kläm��ekt framträdande. Sarah skulle senare fly familjen för Oliver, något som orsakade Churchill stor irritation och sorg (Nordin 2013: 177). Finney är strålände när han med diverse miner uttrycker sin avsky för showen, när han ser dottern dansa under Olivers påtagligt pellejösartade solonummer.

Spriten

En dimension som också vederbörligen representeras är Churchills välkända alkoholkonsumtion. Redan i början av filmen anklagar Churchill sin förmodligen alkoholiserade betjänt Inches, spelad av den gamle komikern Ronnie Barker, för att lukta sprit när han skall servera frukosten – vi har precis sett Inches ta sig en rejäl återställare innan han tar brickan i köket. Men anklagelsen är mest skämtsam och ger antydning om något slags ”partnership in crime” mellan arbetsgivare och anställd: ”I hope it is your damned whisky and not mine”, fräser Churchill. Det är också till Inches som hans senare uttrycker sitt speciella diktum: att vi alltid måste K.B.O. – ”Keep buggering on”, ett profant uttryck i filmen ägnat att lyfta fram Churchills upproriska attityd (även om han formligen dyrkade det brittiska etablissemangets livsföring). För övrigt utnyttjar han i båda filmerna grova svordomar, typ ”fuck”. När Randolph kommer till frukosten, uppenbarligen ordentligt bakrusig, anklagar mamman honom: ”It is all these double brandies late last night”. Irriterat replikerar Randolph: ”I am not in the same league as my beloved papa”. Man skall här komma ihåg att både Randolph och hans lillasyster Sarah kom att brottas med allvarliga alkoholproblem senare i livet (Pearson 1991). Dottern Diana, som kort uppenbarar sig i filmen tillsammans med maken, begick självmord. Den som klarade sig bäst var den yngsta dottern Mary, sedermera Lady Soames, som bara är en liten flicka i filmen (hon föddes 1922 och avled 2014).

Omfånget på Churchills alkoholkonsumtion antyds mer explicit när Clementine besöker Mr Woods (Cedric Hardwicke), parets revisor. Här etableras att Churchill var nära bankrutt vid tiden (om man nu kunde vara det när man höll sig med 18 anställda på Chartwell) och att han förlorat mycket pengar efter Wall Steet-kraschen 1929. Revisorn berättar att han haft ett allvarligt samtal med Churchill och uppmanat till sparsamhet, varvid Churchill lovat att ”cut down to three bottles of champagne in the evening”. Filmen igenom pokulerar Churchill, något som anspelar på hans väletablerade rykte som stordrinkare, en faktor som återkommer i stort sett i all litteratur om honom. Denna litteratur är nästan alltid ursäktande, som om den ville uttrycka att Churchill alltid söp, men eftersom han aldrig blev berusad gjorde detta inget. Om Churchill drack enligt ryktet, måste han rimligen ha blivit berusad och vissa historiker, som exempelvis Max Hastings, hänvisar till fältmarskalken Alan Brookes memoarer – Brooke var CIGS, Chief of the Imperial General Staff från 1941 och därmed den högste brittiske arméofficeren under kriget – där Churchill öppet anklagas för att ha uppträtt berusad när det inte passade sig (Hastings 2009: 497). Man förnimmar bland alla biograferna dock något av ett socialt skyddsnät kring Churchill, ett sådant som inte sällan omger människor med alkoholproblem, tills det att de rasar samman, vilket Churchill enligt historieskrivningen aldrig gjorde, såvitt känt. Dessutom uppvisade han en arbetskapacitet av sällan skådat slag. ”200 bricks and two

thousand words a day”, som han påpekar i filmen medan han slevlar murbruk på tegelstenarna, med whisky och soda-glaset i den andra handen.

I Churchills egen berättelse förekommer alkohol främst i umgänget med hans sovjetiska allierade, Stalin och utrikesministern Molotov. Men han nämner i samband med den första varningssiren, som ljud över London redan den 3 september 1939, att han tog sig till skyddsrummet: ”armed with a bottle of brandy and other appropriate medical comforts” (Churchill 1948: 319). Vissa av Churchills vanor, tuppluren under eftermiddagen till exempel, skulle kunna antyda viss överkonsumtion. Om man, som manusförfattaren Hugh Whitmore påpekar i kommentatorspåret till *Into the Storm*, dricker en hel flaska champagne till lunchen kan det finnas behov av att sova ruset, om än milt, av sig. Här kan man dock åberopa Jenkins som anför den kanske allra mest sannolika argumentationen kring Churchill och spriten (Jenkins 2001: 51, 356–57). Jenkins jämför här Churchill med hans dryckesbroder, den likaledes konservativa politikern Lord Birkenhead, gudfar till Randolph. Birkenhead gick under och avled av lunginflammation, orsakad av alkoholinducerad leversjukdom vid 57 års ålder. Churchill levde till 90. Detta, menar Jenkins berodde på: 1. Churchill hade inte något emot att betraktas som en stordrinkare trots att han inte alltid druckit så mycket som folk trodde. 2. Att han bara smuttade på alkoholen, han stjälppte aldrig i sig som alkoholister ofta gör. 3. Dessutom måste han helt enkelt ha haft en enastående ämnesomsättning.

Jenkins är dock hela tiden misstänksam och menar att Churchill under den period som filmen skildrar ”Maybe [...] was drinking too much”; Jenkins berättar också att Churchill ingick ett vad med Lord Rothermere om att avstå från cognac och annan utspädd sprit (avtalet gällde säkerligen inte champagne eller de glas med whisky och soda vi ser Churchill inmundiga) under året 1936: ”Whether he won is obscure, but the fact that the issue arose points to a problem”, betonar Jenkins (Jenkins 2001: 466). Det torde dock vara svårt att etablera någon definitiv ”sanning” avseende Churchill och alkoholen. I de filmer som analyseras här gestaltas han aldrig som berusad. Robert Hardy gör det dock i filmen *Bomber Harris*, där Churchill tydligt blir påverkad medan den helt abstinente och charmlöse bombarchefen Arthur Harris (John Thaw) maler på om nödvändigheten av räder mot Tyskland, med en uttråkad och alltmer onykter Churchill som interlokutör. I *The Gathering Storm* är drickandet, precis som cigarren, en del av maskuliniseringen av Churchill, något som också förstärks genom valet av just Albert Finney i rollen. Finney slog igenom som karllakar i 1960-talsfilmer som Tony Richardsons mångfaldigt Oscarsbelönade *Tom Jones* (1963).

Litteraturen

En annan personlig dimension som är framträdande i *The Gathering Storm* är den litteraturvurmande esteten, uppvisande en djup humanistisk bildning,

som torde ha varit exceptionell. Jenkins framhäver Churchills enorma lärdom, en bildning som han grundlade redan tidigt genom att formligen sluka litteratur (Jenkins 2001: 18–26). Dessutom kunde han lära sig enorma mängder utantill, som till exempel Thomas Babington Macaulays långa dikt *The Lays of Ancient Rome*. Hans återgivande av 1200 rader av denna gav honom ett pris redan vid internatskolan Harrow; hans uppläsning visas bild i filmen *Young Winston* (Richard Attenborough, 1972). Hänvisningar till skönlitteraturen återkommer ibland i *The Second World War*, till exempel när Churchill liknar den brittiska likgiltigheten inför den massiva tyska upprustningen vid några rader han läst i tidningen *Punch* som 8–9 åring, men vars författare är honom okänd (en snabb kontroll på nätet utvisar att författaren var irländaren Edwin James Milliken):

Who's in charge of the clattering train?
The axles creak and the couplings strain:
And the pace is hot, and the points are near,
And sleep has deadened the drivers ear;
And the signals flash through the night in vain,
For Death is in charge of the clattering train (Churchill 1948: 97).

I *The Gathering Storm* deklamerar Churchill den ordagrant och argsint inför butlern Inches och hans dåvarande privatsekreterare Mrs. P (Violet Pearman, spelad av Celia Imre), när han fått reda på Stanley Baldwins, den dåvarande konservativa premiärministerns, försök att tysta hans röst. ”Death” i dikten syftar för Churchill förmodligen på Baldwin.

En annan deklamation, strålande framförd av Finney, förekommer när han svartsjukt inför nära vännen och grannen major Desmond Morton, suveränt spelad av Jim Broadbent, trånar efter den på långsemester varande hustrun Clementine. Diktcitatet avser en engelsk översättning av en av Alexandr Pusjkins travestier på folkligt språk:

I've lived to long, I'm in the ruck
I've drunk to deeply of the cup
I cannot spend, I cannot fuck
I'm down and out, I am buggered up.

I filmen ger dikten dels uttryck för Churchills sorg över hustruns långa frånvaro, men också på den retoriska slagfärdighet för vilken han sedermera blev världsberömd.

Churchills bildning var naturligtvis en enorm tillgång i hans verksamhet som historiker; den var det säkert också i hans egenskap av Storbritanniens ledare under den annalkande uppgörelsen. Vad som säkert kan hävdas är att hans diplomatiska verksamhet väsentligen underlättades; hans grundliga kunskaper bidrog till att han kunde relatera till vem som helst, till och med de i

grund och botten mot honom misstänksamma Stalin och Molotov (Churchill hade ju under det ryska inbördeskriget efter krigsslutet 1918 argumenterat för brittisk intervention mot den röda sidan). I *The Second World War* berättar han hur han förmådde imponera på den amerikanske presidenten Franklin Delano Roosevelt och dennes hustru Eleanor under en bilfärd genom Maryland; när de kör genom den lilla staden Frederick börjar han plötsligt deklamera John Greenleaf Whittiers dikt "Barbara Frietchie" där en kvinna utmanar sydstatsgeneralen Stonewall Jackson, när denne marscherar genom staden under de konfedererades misslyckade försök att invadera Nordstaterna i september 1862 – presidentparet blev, berättar Churchill, fullständigt hänfödda (Churchill 1951: 711–713). Och det var Churchill som var kuggghjulet i den mäktiga allians – USA, Sovjetunionen och Storbritannien ("The Grand Alliance", enligt Churchill) – som till slut bringade Hitler på fall. Hans förmåga att etablera vänskapsförhållanden måste ha varit utomordentlig.

Talen

Men filmen *The Gathering Storm* handlar inte bara om Churchills personliga liv; den handlar också om statsmannen. Den visar även iscensättningar av delar av de politiska tal han höll under perioden, fem av dem i parlamentet, ett i radion. Det första av dem, inför ett sparsmakat befolkat parlament, handlar om Indien, och Churchills motvilja mot Mahatma Gandhi och tilltagande självstyre i Indien. Här är det ärkeimperialisten Churchill som talar. Det brittiska imperiet var för honom själva drömmen om en värld präglad av liberal demokrati av traditionellt engelskt snitt. Här fick han dock aldrig något genomslag för sina, vad som idag otvivelaktigt hade bedömts som patriarkala och reaktionära idéer. Vägen till Indiens självständighet var redan utstakad. I filmen citeras ett tal som Churchill enligt Jenkins höll för sin valkrets på våren 1931 (filmen upprätthåller följaktligen ingen strikt kronologi i förhållande till det faktiska skeendet): "It is alarming and nauseating to see Mr Gandhi, a seditious Middle Temple Lawyer, now posing as a fakir of a type well known in the East, striding half-naked up the steps of the Vice-regal palace"; Jenkins understryker dock att detta var ett stort politiskt misstag av Churchill som retade upp Stanley Baldwin och som höll Churchill utanför regeringsbildningarna (Jenkins 2001: 436–437). Bengt Liljegren kallar i sin välformulerade biografi till och med Churchill för rasist och hänvisar till några nedsättande meningar om indier och afrikaner (Liljegren 2013: 253). Att Churchill hade vad som idag skulle betraktas som fördomar mot andra etniciteter är naturligtvis sant. Men benämningen "rasist" framstår som väl tuff om man tar i beaktande till exempel historikern Klas Åmarks analys av den svenska antisemitismen under 1930- och 40-talen, där Åmark graderar flera olika nivåer (Åmark 2011), allt efter hand mer graverande. Att ärkeimperialisten Churchill nu skulle kunna kallas för rasist betyder inte att det är

ett riktigt rättvisande epitet för den tid det handlar om. Churchills hållning var ju inte hatisk, snarare patriarkal och just fördomsfull – han uttryckte aldrig att några människor skulle utrotas, som nazisterna gjorde. Därtill var det ju han som sedermera tog strid med de verkliga rasisterna, Hitler och Goebbels, båda förvridna av ett groteskt hat mot vad de betraktade som lägre stående raser, särskilt judarna – de senare var i sin tur var särskilt omhuldade av Churchill. Även *The Gathering Storm* tar milt avstånd från Churchills indiska politik genom att låta den genomsympatiske Morton yttra: "He is wrong about India, of course".

De följande talen som representeras handlar dock om hur Churchill fick rätt, nämligen varningarna för de tilltagande tyska upprustningarna under 1930-talet, och framförallt om att Tyskland redan vid mitten av 1930-talet hade ett starkare flygvapen än Storbritannien. Allt medan den brittiska regeringen, först med Baldwin och senare med Neville Chamberlain i spetsen, rustade ned sitt försvar; Chamberlain är inte alls med i filmen, som gör ett hopp i tiden från 1937 till 1939. Churchills varningar för Hitler och Tysklands tilltagande militära styrka är föremål för den thrillerintrig som vi sidan av personporträtt och familjeinteriorer kännetecknar filmen *The Gathering Storm*.

Enligt Churchill själv började han varna parlamentet för ett kommande stor-krig redan i maj 1932 (Churchill 1948: 57); varningarna skulle fortsätta ända fram till krigsutbrottet i september 1939. I filmen får Churchill benägen hjälp. Hans vän, major Morton, som arbetar inom underrättelsetjänsten kommer i kontakt med en högt placerad tjänsteman i utrikesministeriet, Ralph Wigram, i filmen spelad av Linus Roache. Precis som sin chef, Sir Robert Vansittart, spelad av ytterligare en brittisk histrion, Tom Wilkinson, är Wigram djupt orolig över Tysklands växande militära styrka. Vansittart varnar Wigram för Churchill, men via Morton etableras kontakten. Under några år kom Wigram, som intar en dominerande roll i filmen tillsammans med hustrun Ava (Lena Heady, numera mest känd som den avskyvärda drottning Cersei i HBO-serien *Game of Thrones*) och parets uppenbarligen funktionshindrade son, att förse Churchill med exakta underrättelser om framförallt det tyska flygvapnets styrka, information som inte var tillgänglig för andra än dem på ministernivå, och som Churchill möjligen inte hade laglig rätt att få se – det senare är förvisso omtvistat (Jenkins 2001: 481). Däremot hade inte Wigram som tjänsteman personlig rätt att visa dokumenten för utomstående.

Wigram förekom redan i *The Wilderness Years*, spelad av Paul Freeman, utan att inta samma centrala roll som i *The Gathering Storm*. Wigram tecknas här som klarsynt avseende nazismens avsikter och att han har personliga grunder framgår av ett samtal med Vansittart där han ondgör sig över de lagar som Hitler införde redan i juli 1933, vilka innebar tvångsterilisering av till exempel mentalsjuka, ett epitet som förmodligen hade omfattat även Wigrams son. Det antyds att det faktiskt är Vansittart som ger Wigram incitamentet att ge Churchill information. Han deklarerar att det handlar om Tysklands inre angelägenheter och

att han inte kan göra något: "You may think otherwise", säger han sedan kryptiskt till Wigram. Att filmen ger så mycket utrymme även åt Wigrams familj är en del av melodramatiken: Wigram skämmer bort den lilla sonen, börjar umgås med hustrun och med paret Churchill, blir senare föremål för hot från såväl sin chef Vansittart som från regeringskretsar för att han läcker information till Churchill och till slut begår han vad som uppenbarligen är ett självmord – han dog av ännu inte helt klarlagda orsaker 1937. Wigram är filmens så kallade scoop, dess försök att ge en unik bild av skeendet, och till viss del torde bakgrunden ha supplerats av Churchill själv som angående Wigram skriver:

I had also formed a friendship with Ralph Wigram, then the rising star of the Foreign Office and at the centre of all its affairs. [---] He saw as clearly as I did, but with more certain information, the awful peril which was closing in upon us. [---] Like other officials of high rank, he spoke to me with complete confidence. All this helped me to form and fortify my opinion about the Hitler movement. [---] While his official Chiefs formed every day a higher opinion of his capacity, and while his influence in the Foreign Office grew, his thoughts turned repeatedly to resignation (Churchill 1948: 63).

Jenkins å sin sida menar att Wigram fanns i marginalen, men att major Morton var den huvudsakliga uppgiftslämnaren: "Morton was Churchill's main source on what was happening inside Germany, and in particular on the rebuilding of the Luftwaffe" (Jenkins 2001: 480). Faktum är att Jenkins, som avled 2003, hann se *The Gathering Storm*, och kritisera filmens fokusering på Wigram. I en tidningsartikel i *The Scotsman* inför filmens brittiska TV-premiär i juli 2002, framhölls: "Lord Jenkins of Hillhead, Churchill's most-recent biographer, described the film as 'rather good', but felt that it 'ludicrously exaggerated' the role of Wigram as Churchill's Foreign Office mole" (Osignerad 2002). Ställd inför kritik riktad även av andra fackmän avseende filmens historiska trovärdighet, hävdade regissören att rollkaraktären Ralph Wigram fick stå för den information som egentligen gavs av fyra olika personer men att berättelsekonomin krävde att dessa komprimerades till en enda person (Osignerad 2002). Greppet är naturligtvis lika gammalt som dramatiken som konst, men historiska filmer råkar ofta ut för kritiska synpunkter för minsta avvikelse från vad som uppfattas som etablerade fakta (precis som historiska romaner eller för den delen historiska avhandlingar).

Under alla omständigheter är det Wigrams information som får stå bakom några av Churchills/Finneys retoriska paradnummer i parlamentet:

Aeroplanes destined for the Luftwaffe are not manufactured in one place. Throughout Germany a larger number of firms are

making seemingly innocent component parts which are the dispatched to great central factories where they are assembled very rapidly into fighter and bomber aircraft like a jigsaw puzzle or Meccano game. It is very clever, very effective. And above all, it conceals the true scale of German rearmament. I am reliably informed that the working population of Dessau a small town near Leipzig increased last year by 13 000 people. An why was that? What is manufactured in Dessau that requires such and enormous influx of workers? Lager beer? Lederhosen? Sausages? Aircraft. That is why I say we must act decisively. And we must act now, to put our defenses in order. If we do not, history will cast its verdict with those terrible, chilling words, 'too late'.

Det som särskilt bekymrade Churchill var att det tyska flygvapnet på våren 1935 uppnådde paritet med det brittiska (Churchill 1948: 95), i strid mot Versaillesfreden som stipulerade att Tyskland inte skulle ha något flygvapen alls. Under de kommande åren skulle tyskarna rusta förbi såväl britter som fransmän, vilket enligt Churchill var det som gav Hitler "the foundation for the successive acts of aggression" (Churchill 1948: 101) vilka i sin tur ledde till det andra världskrigets utbrott 1939. Här har parlamentet äntligen börjat lyssna på honom.

Perioden brukar annars ofta gå under beteckningen "Appeasement", "försoningspolitiken", det strävande efter fred till varje pris som genomsyrade tänkandet hos den brittiska politiska ledningen – Stanley Baldwin, från 1937 Neville Chamberlain – och som innebar för Churchill oförlåtliga eftergifter till Hitler. I den gamla TV-serien, *The Wilderness Years*, utsätts Appeasement-politikerna, alltså Churchills motståndare, närmast för karikatyr: Stanley Baldwin (Peter Barkworth) tecknas som en påtagligt uppblåst självbedragare, Neville Chamberlain (Eric Porter) som smått förryckt av bristande förankring i verkligheten och utrikesministern Sir Samuel Hoare (Edward Woodward) som rena skurken. I Svante Nordins Churchill-biografi är författaren noggrann med att poängtera att ledstjärnan för "appeasement" egentligen var helt förnuftig: "Att britterna var beredda att gå mycket långt för att undvika krig är föga förvånande" (Nordin 2013: 159). Han menar därför att appeasement-politiken ofta blir felaktigt förlöjligad, enbart därför att den med facit i hand visade sig vara felaktig. Så skulle alltså vara fallet med *The Wilderness Years*.

Det är det däremot inte med *The Gathering Storm*, där Stanley Baldwin, med karakteristisk brio gestaltad av Derek Jacobi, framstår som en sympatisk och klok man. I en dialog med Churchill i parlamentets med betjänter och strukna handdukar försedda toalett, och i ett läge där Churchills varningar mot nedrustningen börjat ge ekon, understryker Baldwin med emfas sin fredsvilja och att han, hur det än går, alltid hade bedrivit samma politik: "I have done everything in my power to preserve peace and I would do exactly the same all over again".

Eftersom vi har med en thrillerintrig att göra, och antagonister är påkallade, får en av regeringens hejdukar, i filmen benämnd Ivo Pettifer, spelad av Hugh Bonneville (mer känd som Lord Grantham i TV-serien *Downton Abbey*), ta på sig skurkrollen. Han hånar Churchill i parlamentet och det är också han som så ondskefullt varnar Ava Wigram angående makens kontakter med Churchill: om detta fortsätter, påpekar han, kan det inträffa att Wigram får en utrikespostering på sådan ort att vård för den sjuke sonen inte står att få. Enligt källorna var detta baserat på verkliga tilldragelser, men att förövaren av detta missdåd mot paret Wigram enligt Richard Langworth var Board of Trade-ordföranden Lord Runciman (Langworth 2014). Langworth ger dessutom filmen en eloge för att skapa en hjältinna av Wigrams hustru, som bestämt avvisar hotet mot henne, maken och sonen.

Den enda bild filmen ger av Hitlers aggressiva utrikespolitik är när Wigram ser en journalfilm på bio av inmarschen i Rhenlandet i mars 1936, då tyska trupper anträdde den demilitariserade zonen mellan Tyskland och Frankrike. Churchill skriver: "The British and French submission to the violations of the Treaties of Versailles and Locarno, involved in Hitler's seizure of the Rhineland was a mortal blow to Wigram. [...] His untimely death in December 1936 was an irreparable loss to the Foreign Office, and played its part in the miserable decline of our fortunes (Churchill, 1948: 154-155). Filmens framställning här Churchill som den trofaste vännen, tröstande Mrs Wigram vid begravningen att makens ansträngningar inte varit förgäves. Det är ett vackert porträtt av Churchill som en djupt sympatisk och medkännande människa, allt i linje med filmens retorik att åtminstone delvis framställa honom som en stor, varm nal-lebjörn. Men det gör även hans mest ambitiösa levnadstecknare, exempelvis Max Hastings som konkluderar att: "Churchill, despite monumental egoism, displayed a human sympathy" (Hastings 2009: 597). Och med Wigrams död 1936 påbörjar filmen sin avslutning, som naturligtvis blir Churchills återkomst i regeringen efter krigsutbrottet i september 1939, då han ånyo blev marinminister (första gången var 1911) – hans främsta merit var naturligtvis att hans varningar för Hitler och Tyskland hade visat sig vara riktiga.

Winston is back

I sin analys av *The Gathering Storm* beklagar Richard Langworth att man helt utelämnat München-överenskommelsen (Langworth 2014), där den brittiske premiärministern Neville Chamberlain efter förhandlingar med Hitler, i september 1938 gått med på de tyska territorialanspråken i Tjeckoslovakien – Österrike hade annekterats redan i mars 1938. Naturligtvis var Churchill vid tiden synnerligen aktiv och hans kritiska slutsats om överenskommelsen järnhård: "The Prime Minister has believed in addressing Herr Hitler through the language of sweet reasonableness. I have believed that he was most open to the

language of the mailed fist” (Churchill 1948: 254). Men skälet torde vara att filmens thrillerintrig, dess självständiga tolkningar av ett ytterst väldokumenterat historiskt skeende, tar slut redan 1936, varför man helt enkelt hoppar över händelser som många åskådare sedan tidigare varit förtrogena med.

Som helhet är *The Gathering Storm* en direkt lysande film med sina intressanta aspekter på skeendet, sin gripande skildring av paret Churchills kärleksliv, spänningen i det storpolitiska spelet och dess rent av fantastiska skådespelarprestationer, med Albert Finney och Vanessa Redgrave i spetsen. Regissören Richard Loncraine deklarerade efter att ha visat filmen för Lady Soames: ”As the lights went up, I saw tears in her eyes. She looked at me and said, ’It’s my Papa, my Papa’” (Osignerad 2002).

Här har jag dock en lite annan uppfattning även om jag självklart inte kan uttala mig med samma auktoritet som Churchills egen dotter. Men för mig är Finneys rollporträtt, hur lysande det än är, knappast en gestaltning av en levande människa. Man talar ibland om en brittisk skådespelarstil genomsyrad av ”actorliness” (Hill 1999: 82) Det handlar alltså om en ganska hårdragen stilisering, en renodling av vissa drag, vars förkonstling skiner igenom – vilket säkerligen är ett medvetet val hos Albert Finney och en integrerad del av just hans konst. Och den är förvisso storslagen, och säkert får många åskådare tårar i ögonen när Churchill till slut inträder i amiralitetet och får beskedet att signalen skickats till alla brittiska örlogsfartyg över hela världen: ”Winston is back”. ”And so he bloody well is”, utbrister Finney som Churchill i en starkt känsloladdad och rikligt musikaliskt ackompanjerad avslutningsbild. Om Churchill hade många anhängare redan före *The Gathering Storm* hade han genom den också erövrat en del av den yngre generationen.

Under stormen

Uppföljaren *Into the Storm* inleds med att Churchill deklamerar dikt på ljudremsan. Föga förvånande handlar det om början av Macaulays *The Lays of Ancient Rome*, först publicerad 1842, som lyder:

Then out spake brave Horatius, The Captain of the Gate: To every man upon this earth
Death cometh soon or late. And how can man die better
Than facing fearful odds, For the ashes of his fathers, And the temples of his Gods.

Dikten handlar om den tappra romaren Publius Horatius Cocles, som under den etruskiske kungen Lars Porsenas anfall mot Rom ungefär 509 före Kristus, försvarar ett brofäste (Pons Sublicius), medan de romerska soldaterna förstör bron för att hindra den etruskiska armén från vidare framryckning. Till slut kastar han sig i vattnet och simmar tillbaka till den egna sidan.

Symboliken är här given med tyskarna som etrusker och Winston Churchill själv som Horatius. (Och vattnet blir den Engelska kanalen.) I slutet av filmen deklamerar Churchill samma rader ur "The Lays of Ancient Rome" ännu en gång. Det är ett under ett regeringssammanträde i krigets absoluta slutskede, där de församlade måste ta ställning till sociala reformprogram, initierade av Labour-partiet. Churchill är emellertid föga intresserad, tappar tråden, påstår sig ha glömt allt, och citerar Macaulay för att illustrera det fenomenala minne han en gång hade. Men nu har dikten blivit en symbol sin motsats, för krigaren som i verkligheten lagt ned sitt svärd, för det antikverade och inaktuella.

Into the storm väljer en något mer komplex metod för att berätta sin historia. Det hela börjar med Churchill förstrött badande i havet – hans förtjusning i bad, i kar såväl som i hav är välkänd, vid ett besök i Hendaye i sydvästra Frankrike, precis intill gränsen till Spanien. Det är nu juli 1945, och Churchill väntar otåligt på resultaten från de brittiska parlamentsvalen – där hans regering skulle komma att bytas ut mot en Labourministär under Clement Attlee. Kriget är slut och Churchill representerar en av de tre segermakterna: Sovjetunionen, USA och Storbritannien. Filmen utspelar sig som en serie tillbakablickar med viktiga episoder under det andra världskriget, hela tiden med Churchill i absoluta centrum.

Angående vistelsen i Hendaye, som inträffade mittemellan det brittiska valet den 5 juli och den stora Potsdam-konferensen två veckor senare, där Europas framtid slutgiltigt skulle utstakas av segermakterna, skriver Churchill själv:

On July 7, two days after polling day, [...] I found myself installed [...] at Hendaye, with lovely bathing and beautiful surroundings. In the afternoon I even sallied forth with my elaborate painting outfit, and found attractive subjects [...]. [---] I dealt only with a few telegrams about the impending Conference, and strove to put party politics out of my head. And yet I must confess the mystery of the ballot-boxes and their contents had an ugly trick of knocking on the door and peering in at the windows. When the palette was spread and I had a paint-brush in my hand it was easy to drive these intruders away (Churchill 1954: 530–531).

I filmen misslyckas dock Churchill helt med det senare, eftersom det valresultat han ännu inte vet om ständigt stör hans försök att koppla av eller att måla. Han är påtagligt irriterad, skäller ut sin betjänt Sawyers och käbblar ständigt med hustrun Clementine.

Slaget börjar

I rollen som Churchill gör irländaren Brendan Gleeson en lika övertygande insats som Albert Finney i *The Gathering Storm*. Men rolltolkningen är lite

annorlunda. Gleeson har som en av sina specialiteter spelat en mängd skurkar, typ den klurige gangstern Martin Cahill i *The General* (John Boorman, 1998), den genomkorrumperade poliskapteneren Jack van Meter i *Dark Blue* (Ron Shelton, 2002), den burduse Menelaos i *Troy* (Wolfgang Petersen, 2004) eller rovriddaren Reynald de Chatillon i *Kingdom of Heaven* (Ridley Scott, 2005). När han spelar en roll som den närmast förgudligade Winston Churchill tar han med sig ett brett spektrum av egenskaper som sammantaget gör hans porträtt lite mänskligare än Finneys, fortfarande "larger than life", men inte riktigt på samma sätt – det kan noteras att Lady Soames även denna gång var nöjd med resultatet (Osignerad 2014a). Men Gleeson förmår ge gestalt åt Churchills många gånger hårda realpolitik, att han inte drog sig för ett tufft spel med människoliv när han inför evakueringen från Dunquerque i juni 1940 ger order till sin ständigt närvarande militära rådgivare, general Ismay (Robert Pugh): "Tell Lord Gort, wounded men to be evacuated last" (Gort var överbefälhavare för de brittiska trupperna i BEF, British Expeditionary Force, i Frankrike.) Därtill är det han som ger ok till flygmarskalken Bomber Harris att ägna sig åt heltäckande bombräder över bebodda områden i Tyskland och som beordrar den brittiska militärledningen att det belägrade Singapore skall kämpa till sista man i februari 1942 (till slut blev 80 000 brittiska soldater japanernas krigsfångar). Likaså beordrar han efter Frankrikes sammanbrott vid samma tid amiral Somerville att ge den starka franska flottan ett ultimatum: att antingen bege sig till brittiska hamnar eller sänka sina fartyg, allt för att förhindra tyskarna från att använda de franska krigsskeppen mot briter. Fransmännen sa nej, vilket ledde till tragedin i Mers-el-Kebir utanför Oran i franska Algeriet, där den brittiske amiralens starka eskader sänkte tre stora franska fartyg. Än värre var förlusten av 1297 fransmäns liv (Smith 2009: 87), vilket i filmen förmedlas av Roosevelt (Len Cariou). Härmed visar man trovärdigt att den drastiska åtgärden från Churchills sida var avsedd att visa omvärlden att briterna ämnade fortsätta striden mot Tyskland, inte minst inför de amerikaner som Churchill redan då visste måste involveras för att kriget skulle kunna vinnas. I sin *DN*-recension av Nordins och Liljegrens böcker påstår Jan Eklund om Churchill att "som statsman och krigsledare sparade han inga liv i onödan, varken under första eller andra världskriget" (Eklund 2013). Att framhålla att Churchill var direkt cynisk angående människoliv blir dock alltför överdrivet, om man jämför honom med andra krigsledare som till exempel Hitler eller Stalin. De brittiska förlustsiffrorna under det andra världskriget motsvarade exempelvis knappt 2 procent av de sovjetiska (de massiva sovjetiska förlusterna var naturligtvis inte huvudsakligen orsakade av Stalins fullständiga hänsynslöshet, men den spelade självklart roll – en av de allra mest kritiska analyserna av Stalin som krigsledare finns i Davies 2006). Snarare är det en historisk självklarhet att demokratierna – Storbritannien och USA – inte slogs på samma premisser som de totalitära staterna, där ledarna faktiskt inte

hade någon som helst respekt för andras liv. De hade man bland de västallierade. Så även Churchill.

Lady Soames' mor, i den tidigare filmen odödliggjord av Vanessa Redgrave, spelas här habilt av Janet McTeer, som inte har föregångarens fysiska likhet med Clementine Churchill. Dock finns temat om spänningar i äktenskapet med från den tidigare filmen – här fortsätter kärlekssagan, men friktionen blir nu ännu tydligare när Clementine hela tiden får utstå makens humörväxlingar. Eller till och med hans politik mot slutet av filmen. Enligt ryktet hyste Clementine Churchill vissa vänstersympatier – vilket uttrycks av Churchill när han irriterat konfronterar henne: "You are in one of your left-wing moods". Dock visas hur Clementine enligt ryktet kunde hantera Churchills svåra depressioner, hans "Black Dog". "Sometimes I despair", säger han till Clementine. Svaret blir "Of course you do, otherwise you would not be human!"

Den första tillbakablicken avser maj 1940, när Churchill lämnade posten som marinminister och blev premiär- och försvarsminister – hans upphöjande till den högsta tänkbara politiska värdigheten. Bakgrunden var dramatisk. Inledningen av kriget hade inte gått så lysande för britterna, och de militära försöken att undsätta Norge efter den tyska invasionen 9 april 1940 hade närmast slutat i katastrof: den landsatta armépersonalen hade tvingats fly och flera brittiska fartyg hade förlorats under marinoperationerna, bland annat hangarfartyget *Glorious*. Trots att det var Churchill som hade det politiska ansvaret för hela företaget blev det hans överordnade, premiärministern Neville Chamberlain, som fick bära hundhuvudet. I filmen skildras förloppet som ett möte mellan Churchill, Chamberlain (Jack Shepherd) och Lord Halifax (Donald Sumpter). Efter att Chamberlain förklarat att Labour inte accepterat honom som ledare för en samlingsregering, tillfrågar han Churchill om denne kan tänka sig att tjäna som försvarsminister under Halifax som premiärminister. En lång stunds tystnad uppstår innan Halifax konstaterar att Churchill nog vore den lämpligaste ledaren: "I think so, too", konkluderar Churchill.

Här kan Churchills krigaregenskaper och hans personliga erfarenheter av slagfältet ha spelat en roll. Churchill hade som aktiv officer deltagit i flera strider – den mest berömda var slaget vid Omdurman i Sudan 1898, där Churchill till och med ridit med i det tjugoförsta lansjärregementets kavallerianfall och under striden personligen dödat flera mahdister, de muslimer som slogs mot britterna. Slaget är ganska tjustigt dokumenterat i filmen *Young Winston*, där man av någon anledning inte valt att visa den brittiske befälhavaren Lord Kitcheners främsta vapen: de då nyintroducerade, vattenkylda Maxim-kulsprutorna. Hälften av den muslimska hären om 50 000 man dödades, lemlästades eller sårades. Men vi får se Churchill med Mauser-pistolen i högsta hugg fälla ett antal fiender. Dessutom menar David Reynolds att: "Deep down he yearned to be a great general and his supreme hero was Napoleon – another little man in a big hurry" (Reynolds 2004: xxiii).

Förutom den sista kommentaren, "I think so too", bygger iscensättningen på Churchills egna beskrivningar: "As I remained silent, a very long pause ensued. [...] Then at length Halifax spoke. [...] He spoke for some moments in this sense, and by the time he had finished it was clear that the duty would fall upon me – had in fact fallen upon me" (Churchill 1948: 524). Enligt Churchill skulle detta ha hänt samma dag som den tyska krigsmakten gick till sitt framgångsrika angrepp mot fransmännen och britterna på västfronten. Men Jenkins menar att det skulle ha varit dagen före, och att Churchills tystnad knappast hade någon inverkan på att Halifax så lättvindigt vek sig. Det hade Halifax faktiskt gjort inför Chamberlain redan tidigare, med hänvisning till att hans blåblodighet hindrade honom att leda en regering från parlamentets underhus (Jenkins 2001: 583) – som earl var han automatiskt ledamot av överhuset. Oavsett vilket är scenen filmiskt sett mycket stark, likaså när Churchill uppsöker kungen, George VI (Iain Glen) och får i uppdrag att bilda en regering, som kom att bestå av konservativa, liberala och Labour. Som näst största parti fick Labourledaren Attlee (Bill Paterson) bli premiärministerns ställföreträdare, en post som fick honom att verka till stort stöd för Churchill under hela kriget, skildrat även i filmen, om än att Attlee tecknas som tämligen torr och lite naivt vid sidan av när de stora besluten togs, som exempelvis den urskillningslösa bombningen av Tyskland. Lord Halifax fick bli samlingsregeringens förste utrikesminister, för att senare ersättas med Churchills specielle favorit, Anthony Eden, som på 1950-talet skulle komma att följa Churchill som premiärminister (efter Churchills andra premiärministerperiod, 1950–1955).

En av de allra mest anslående scenerna kommer redan i filmens inledande sekvenser. Under ett av många regeringssammanträden under dessa hektiska veckor förmedlar Lord Halifax ett medlingsförslag från den italienske ambasadören – Italien gick inte med i kriget förrän den 10 juni, när den franska regeringen redan flytt det hotade Paris – genom vilket Mussolini skulle medla mellan Storbritannien, Frankrike och Tyskland för att i samförstånd lösa den europeiska krisen. Naturligtvis, betonar Halifax, skulle detta innebära vissa territoriella eftergifter, typ Malta, Gibraltar eller Uganda. Churchills avfärdande av alla möjligheter till förhandling blir i Gleasons enmansshow en klassiker: "If this long island history of ours is to end at last, let it end only when each one of us lies choking in his own blood upon the ground". Orden är, som Roy Jenkins visar, citerade direkt från en dagboksanteckning av den då närvarande Hugh Dalton, Labourpolitiker, som var minister för ekonomisk krigföring (Jenkins 2001: 608) – huruvida Churchill sa exakt så minns naturligtvis ingen. Men den massiva uppslutningen kring honom i form av spontana hyllningar, och Halifax' utträde ur regeringen, överensstämmer helt med källorna – Halifax' insikt om att spelet är förlorat för hans del gestaltas styvt av skådespelaren Donald Sumpter, när han lämnar sammanträdet medan de övriga dunkar i bordet av hänförelse över Churchills beslutsamhet och mod.

Filmen lägger en hel del fokus på Churchills tal under 1940, tal som gått till historien för att de enligt flertalet historiker lyckades samla nationen i kampen mot Hitler och Tyskland. Hans berömda tal till folket som avslutas: "We shall never surrender!" återspeglas i ett bildmontage av folk som lyssnar på radion: i bilen, på arbetsplatsen, på puben, hemma hos Clementine, överallt. Under Slaget om Storbritannien stod han fast. Här gjorde tyskarna enligt Max Hastings både en taktisk och strategisk missräkning, de valde att möta britterna på det enda militära fält där britterna var åtminstone lika starka, nämligen i luften med sina Spitfire-plan och sin högt utvecklade radarteknik (Hastings 2011: 82). Filmen visar hur Churchill efter ett dramatiskt besök på ett jaktflygfält får idén till sin berömda formulering om de unga piloterna: "Never in the field of human conflict has so much been owed by so many to so few". Och i en direkt lysande scen träffar Churchill en purung överstelöjtnant i Royal Air Force, prydd med Victoriakorset (för enastående tapperhet), vanprydd av ett halvt bortbränt ansikte. Scenen illustrerar de stora ledaregenskaper – mitt bland alla välkända idiosynkrasier och egomanier – som Churchill tveklöst hade: "You feel very humble and akward in my presence, don't you", säger Churchill och följer upp: "Then you can imagine how humble and akward I feel in yours!".

Scenen på flygfältet innehåller även filmens första spritskämt, när Churchill avfärdar piloternas inbjudan att dricka te, med hänvisning till att det är en dryck för hans fru. Piloterna erbjuder whisky, men blir avbrutna av ett flyglarm där de störtar ut till sina Spitfire-flygplan. En annan oneliner avser general Montgomery, som av Patrick Malahide inkarneras som en praktfull stridis: "I neither drink nor smoke and I am a hundred percent fit", utbrister han sturskt när Churchill föreslår ett glas. Churchill blir honom knappast svaret skyldig: "I both drink and smoke and I am two hundred percent fit". Lite allvarligare tongångar är det när den amerikanske ambassadören Joseph Kennedy (John F., Robert och Edwards far) rapporteras ha karakteriserat Churchill som "alkoholist". "He may be a drunk", säger Roosevelt, "he is certainly a fighter". Churchill pokulerar sig igenom hela filmen, ivrigt klunkande konjak – märket är Hines, som enligt betjänten Sawyers inte står att finna i USA. Eller champagne med Stalin och de andra i Teheran, vid den stora konferensen mellan de allierade i slutet av 1943. Men han beklagar sig ömkligt över de Dry Martinis som serverats av Roosevelt innan middag i Vita Huset. En rent vidrig vätska, allt enligt Churchill.

Filmen

För en filmvetare är det naturligtvis givande att filmen lägger särskild tyngdpunkt på Churchills enorma intresse för filmen, det har ingen tidigare Churchill-film egentligen gjort, med undantag för en scen i *the Wilderness Years*, där Churchill under föreläsningsturnén i USA 1929 med stor entusiasm besöker inspelningen

av en västern i Monument Valley, västernfilmens själva högborg, på gränsen mellan Utah och Arizona. Churchill älskade film och tittade ständigt: i *Into the Storm* ser vi honom framför biografduken i hela fyra scener. Härvidlag uppvisade han likheter med sin allierade Stalin, en annan filmentusiast, och sina ärkefiender, Hitler och Goebbels, som båda också ägnade mycken tid åt nattliga filmseanser. Privata biografier installerades i Churchills residens, under kriget i det lånade Ditchley och på Checquers, premiärministerns permanenta lantställe, och 1946 lät han utrusta sitt Chartwell med filmduk och projektor. På 1930-talet hade han blivit god vän med producenten och regissören Alexander Korda, en ungersk flykting som gjorde en spektakulär karriär i den brittiska filmindustrin, och han skrev flera filmmanuskript åt denne, manuskript som dock aldrig filmatiserades (Short och Wenden 1991: 197–214). Dessutom lärde han sig genom Korda en hel del om filmproduktion, med följd att han under kriget engagerade sig personligen i den brittiska produktionen av filmpropaganda (Barr, 2011: 561–586). Churchill var en föregångsman på detta fält: insikten om att filmen är världens mest genomslagskraftiga medium, och filmhistorikern Charles Barr har betonat att Churchill redan 1943 skrev till dem som planerade en då ny brittisk utbildningsreform att filmer, också annat än dokumentärer, måste ges utrymme i läroplanen (Barr 2011: 573). Här var Churchill nästan 50 år före sin tid. Filmens betydelse för hans regering betonas även av det faktum att han utnämnde sina nära personliga vänner, Duff Cooper och Brendan Bracken, att efter varandra leda det för filmen ansvariga informationsministeriet under kriget.

Barr nämner åtta filmproduktioner där Churchill personligen var inblandad. En var den klassiska brittiska dokumentären *Desert Victory* (Roy Boulting, 1943), som med hjälp av brittiska upptagningar och beslagtagna tysk journalfilm skildrade ökenkriget och hur den åttonde armén, under general Montgomery, efter den stora segern över tyskar och italienare, ledda av Rommel, vid El Alamein i november 1942, snabbt erövrade hela det italienska Cyrenaica. Detta slag var särskilt viktigt för Churchill, trots att det hade föga med hela krigsutgången att göra, eftersom det var den första gången de brittiska vapnen med emfas betvingade de tyska. Filmen betydde enormt mycket för Churchill, som i *The Second World War* skriver: "These photographs [...] were all taken by the operators under heavy fire and with some loss of life. The sacrifice was not made in vain, for the fruits of their work excited the greatest admiration and enthusiasm throughout the allied world and brought us all closer together in our common task" (Churchill 1951: 661). Churchill skrev till president Roosevelt och underströk särskilt bilderna av de amerikanska Sherman-stridsvagnarna och lovade skicka filmen med flygpost (alltså stora tunga 35 mm rullar, någon video fanns ju inte vid den tiden). Roosevelt svarade rappt:

That new film *Desert Victory* is about the best thing that has been done about the war on either side. Everyone here is enthusiastic.

I gave a special showing for the White House staff and to-night the Interior Department employees are having a special showing, because everybody in town is talking about it; and I understand that within ten days it will be in the picture houses. Great good will be done (Churchill 1951: 662).

Det kom också starkt positiva reaktioner från Stalin, som sagt, ytterligare en person med förståelse för filmens makt. I sitt brev till Churchill (hur filmen fraktats till Moskva framgår inte av berättelsen) skrev den sovjetiske diktatorn:

Yesterday, together with my colleagues, I have seen the film *Desert Victory*, which you have sent me. It makes a very strong impression. The film depicts magnificently how Britain is fighting, and stigmatises those scoundrels (there are such people also in our country) who are asserting that Britain is not fighting at all, but is merely an onlooker. Impatiently I will wait a similar film on your victory in Tunis. The film *Desert Victory* will be widely shown in all our armies in the front and among the masses of our population (Churchill 1951: 675).

Filmen hade alltså stor diplomatisk betydelse – den möjliggjorde möten, information och nyhetsförmedling. Säkert även umgänge mellan människor med så vitt skilda bakgrunder som Churchill och Stalin. Märk väl Stalins ironiska ton i telegrammet. Från det att Storbritannien och Sovjetunionen blev allierade i juni 1941 hade han enkrävt en andra front i Västeuropa, något som britterna naturligtvis inte kunde genomföra förrän med Operation Overlord i juni 1944, och då med full amerikansk backning i form av överdådiga materiel och personal. Med hänvisningen till Tunis ville han påskynda den brittiska offensiven i Tunisien, en offensiv som enligt Stalins mening gick på tok för sakta. Senare i filmen anklagar Stalin öppet Churchill för att britterna helt enkelt är feiga och inte vågar konfrontera tyskarna – naturligtvis avvisar Churchill indignerat anklagelsen. Men enligt *The Second World War* präglades en hel del av deras kontakter av Stalins tämligen osmidiga reprimander.

En annan passage om film i *The Second World War* avser Churchills resa med slagskeppet *Prince of Wales* till den kanadensiska kusten för toppmötet med Roosevelt i augusti 1941, alltså före det amerikanska inträdet i konflikten i december samma år, men redan då det högst prioriterade målet för Churchills utrikespolitik. Här citerar Churchill delvis den biträdande utrikesministern, Sir Alexander Cadogan:

In the evenings we had an excellent cinema, where the latest and best films were presented to our party and to those officers who were off duty. Cadogan in his diary notes: 'Film *Lady Hamilton*

after dinner. Excellent. P. M. Seeing it for the fifth time, still deeply moved. At the close he addressed the company: 'Gentlemen, I thought this film would interest you, showing great events similar to those in which you have been taking part' (Churchill 1950: 382).

Barr menar här att Churchill friserat Cadogans anteckningar så att det skall se ut som om fler delade hans beundran för filmen (Barr 2011: 567), i de flesta biografiska sammanhang omtalad som Churchills absoluta favoritfilm (Jenkins 2001: 664).

Lady Hamilton (Alexander Korda, 1941) handlar om Emma Hamilton, en kvinna som trots att hon är gift med en annan man blir den brittiske sjöhjälten Lord Nelsons älskarinna. Filmen skildrar Nelsons och briterarnas kamp mot Napoleon, och slutar med hur Nelson stupar, segerrik, vid det stora sjöslaget vid Trafalgar 1805. Likheterna med den europeiska situationen, med en nation som försökte dominera hela kontinenten, var naturligtvis ingen tillfällighet. Den brittiska enklaven i Hollywood var vid tiden ivrigt sysselsatt med att skapa filmer som skulle engagera den amerikanska masspubliken för Storbritanniens sak och i huvudrollerna tronade två engelska trumfkort i propagandakriget: kärleksparet Laurence Olivier och Vivien Leigh, den senare naturligtvis världsberömd för sin roll i *Gone with the Wind* (Victor Fleming, 1939, för övrigt ytterligare en av Churchills favoriter). *Lady Hamilton* var typisk för Churchills filmsmak som fokuserade på det brittiska imperiet, krig och magnifika slagfält – precis som i hans förnimmelser av slaget vid Blenheim i *The Gathering Storm*. Men han var också förtjust i den kanadensiska sångfågeln Deanna Durbin eller för den delen i dokumentära bilder av bomber som briserar över Tyskland i dokumentärfilmklassikern *Target for Tonight* (Harry Watt, 1941) (Barr 2011: 568, 570).

Det är knappast ägnat att förvåna att den längsta sekvensen om film i *Into the Storm* handlar om just en visning av *Lady Hamilton*, förmodligen på Chequers i slutet av 1941, eftersom Churchill innan visningen tilltalar den brittiske generalen Brooke (Geoffrey Kirkness), efter december 1941 högste arméchef: "Come along Brookie, come and sit here – we have a film show every weekend, we have a special treat today, my favourite film, the best film ever made". Naturligtvis är det *Lady Hamilton* som visas och Churchill kan inte hejda sig utan ställer sig redan under förtexterna upp för att förklara att Alexander Korda – "Alex" – är "a great friend of mine". Därefter görs det en komisk poäng av Churchills upphetsade kommentarer under filmen, och hustrun Clementines futila försök att tysta honom. Bilderna är i sammanhanget välvalda, till exempel Nelsons varningar till amiralitetet att det inte går att förhandla med diktatorer om fred eller hans berömda signal till linjeskeppen vid Trafalgar: "England expects that every man will do his duty".

Filmintresset hade dock flera djupare innebörder. För Churchill handlade det om avkoppling från den fruktansvärda stress han måste ha upplevt som ytterst ansvarig för en nation i livsfara: "He can come from a War Cabinet having made a great decision and enjoy an hour of Laurel and Hardy, carrying the weight of the War as if it were a bag of feathers" (Wenden och Short 1991: 202). Han kunde, som antytts, också relatera till andra filmintresserade makt-havare som Stalin och han berättar själv om nattliga filmseanser under besök i Kreml. Barr avslutar sin studie av Churchill på ett tänkvärt sätt:

Having a known film enthusiast as Prime Minister, and his right-hand man at the Ministry, was a guarantee that cinema, along with other forms of communication, would not be taken lightly. It's as if Churchill had to be a film fan. That side of him was an integral part of the emotional openness, the common touch, that enabled this thoroughly patrician character to become paradoxically, in wartime, a figure of wide popular appeal (Barr 2011: 573)

Kanske hade filmen denna klassöverbryggande funktion, särskilt som det handlar om en tid då biograffilmen åtnjöt en närmast ofattbar popularitet, inte minst bland såväl civilbefolkning som personal i Storbritanniens väpnade styrkor.

Den stundande segern

Ett av Churchills allra viktigaste projekt under kriget var att cementera sitt förhållande till Roosevelt, den amerikanske presidenten, och att om möjligt få med USA som allierad i kriget mot Tyskland. Nordin ägnar den speciella relationen mellan Churchill och Roosevelt stort utrymme (Nordin 2013: 281–287) och Anthony Beevor, för att åkalla ytterligare en brittisk historiker, formulerar i några korta ord det väsentliga i Churchills förhållande till den amerikanske presidenten: "For Churchill, his relationship to Roosevelt was by far the most important element in British foreign policy. He devoted enormous energy, imagination and sometimes shameless flattery to win over Roosevelt and obtain what his virtually bankrupt country needed to survive" (Beevor 2012: 180). Såväl brittiska spelfilmer som dokumentärer vid tiden försökte på olika sätt propagera för ett amerikanskt krigsinträde, till exempel Humphrey Jennings' berömda *Words for Battle* (1941), där Laurence Olivier citerar ett av Churchills mest kända tal – det från den 4 juni 1940 – och där han kallar på den nya världen: "until, in God's good time, the New World, with all its power and might, steps forth to the rescue and the liberation of the old". Orden åtföljs av en talande bild av Lincolnstatyn på Parliament Square i London (Hedling 2001: 117).

Det amerikanska inträdet i kriget möjliggjordes genom att Japan, piggt på att överta den krackelerande brittiska kolonialmakten i Sydostasien, anföll den

amerikanska flottbasen på Pearl Harbor den 7 december 1941, för att säkerställa sjöherravälde i Stilla havet. *Into the Storm* följer i detalj Churchills egen beskrivning av det dramatiska skeendet efter det japanska anfallet:

By now the butler, Sawyers, came into the room, 'It's quite true. [---] The Japanese have attacked the Americans'. [---] I got up from the table and walked through the hall to the office [...]. I asked for a call to the president. [---] 'It's quite true', he replied. 'They have attacked us at Pearl Harbor. We're all in the same boat now'. [---] Being saturated and satiated with emotion and sensation, I went to bed and slept the sleep of the saved and the thankful (Churchill 1950: 538–540).

Sawyers, betjänten, spelar faktiskt en ganska framträdande roll i filmen såsom han spelas av Adrian Scarborough. Genom hans agerande framträder Churchills hjälplöshet inför vardagens situationer: han skär sig när han försöker raka sig (och utbrister i svordomen "Buggeration"), han måste ha hjälp att klä på sig, han kan inte hålla reda på sina målarfärger och han vet inte vad han planerat för kvällen – vid ett tillfälle vägrar Sawyers dessutom att servera Churchill en rejäl whisky med hänvisning till planerna för kvällen (teater med Clementine). Därtill är Sawyers med vid toppmötet mellan Roosevelt, Stalin och Churchill i Teheran i slutet av november 1943, och får tillfälle att dricka den sovjetiske diktatorns skål. Men Churchill är också påtagligt rå i tonen mot Sawyers, ett uttryck både för hans temperament och för de visserligen svaga tendenser till klassförakt som filmen trots allt framställer hos honom. I ett samtal mellan Clementine och Churchills läkare Charles Wilson (med tiden Lord Moran, spelad av Michael Elwyn) understryker den förra Churchills totalt bristande erfarenhet av vanliga människors vardag i London: han har aldrig åkt buss och när han en gång åkte tunnelbana slutade det hela att han åkte runt, runt på Circle Line, utan en aning om vart man skulle kunna stiga av.

Roosevelt återkommer vid flera tillfällen i filmen som visar den amerikanske presidentens fascination inför den brittiske ledaren. En komisk poäng, avsedd att skildra värmen mellan två vänner, är när Churchill diskuterar strategi på sitt ogenerade vis sittande naken i badet. När han stiger upp sveper Sawyer en handuk om honom, en handuk som glider av honom när han i en av sina utläggningar lyfter händerna. Churchill riposterar Roosevelt lite chockerade uppsyn med den snabba repliken: "As you can see, I have got nothing to conceal from you", varvid presidenten naturligtvis bryter ut i skratt.

I *The Second World War* beskriver Churchill noggrant sitt förhållande till Roosevelt. Ur hans synvinkel så är det de som står tillsammans i kampen mot ondskan, med Stalin som ett slags sidoaktör – och Churchill har inga som helst problem att analysera varken den sovjetiska imperialismen, det han uppfattade

som kommunismens fälor eller det slaveri som väntade i Östeuropa. Vad gäller krigsansträngning var det i själva verket många gånger tvärtom, i och med att det var Sovjetunionen som fick stå ansikte mot ansikte med huvudparten av den gigantiska tyska krigsmaskinen – den moderna synen på det andra världskriget är ju att betrakta det främst som en uppgörelse mellan två väldiga diktaturer. Historikern Alf Johansson skrev nyligen: ”Att se kriget som en kamp mellan demokrati och diktatur är en alltför snäv infallsvinkel för att förstå andra världskriget. Till sin huvuddel bestod detta faktiskt av en kamp mellan två diktaturer, där de demokratiska makterna i Europa spelade en närmast supplerande roll” (Johansson 2014: 18). Även om Johansson enligt min uppfattning genom uttrycket ”supplerande” underskattar den enorma brittiska krigsansträngningen – i början av kriget hade man en minimal armé, mot slutet tre och en halv miljon man i de väpnade styrkorna – ligger hans slutsats i linje med den moderna forskningen på fältet, inte minst den brittiska med namn som Hastings, Davies och Beevor.

Into the storm intar ett liknande perspektiv på krigsutvecklingen. Utrymme ägnas Churchills motgångar under kriget: Dunquerque, Singapore, det förödande ubåtskriget på Atlanten, misstroendevotum mot hans sätt att leda kriget i parlamentet och Storbritanniens gradvis försvagade roll i alliansen (vilket illustreras av Churchills ständiga resande för att möta Roosevelt och Stalin – de kommer aldrig till honom). Inget alls åt hans och britternas många framgångar: till exempel, slaget vid El Alamein, triumfen över ubåtarna under 1943, åttonde arméns förvisso tröga framryckning under det italienska fälttåget 1943–45 eller general Slims stora seger över japanerna i Burma under 1944–45. Operation Overlord i juni 1944, den allierade landstigningen, visas endast i några journalbilder, så även de skrämmande effekterna av bombanfallet mot Dresden – det senare i syfte att peka på ett av de mer kontroversiella inslagen i Churchills krigsledarskap (Jenkins 2001: 777). Även om *Into the Storm* är gjord i en brittisk kontext präglas den inte alls av någon patriotisk yra, annat än möjligen när Churchill tillsammans med kungafamiljen mottar folkets hyllning utanför Buckingham Palace efter den tyska kapitulationen den 8 maj 1945.

Likaså visas Stalins lite överlägsna förhållningssätt – Stalin spelas av den ryske skådespelaren Alexej Petrenko – men mest framstår han som en lite komisk gestalt. I själva verket var Stalin och den sovjetiska annekteringen av Östeuropa ett oerhört moraliskt problem för Churchill, inte minst understruket av de omfattande kapitler han ägnar problematiken i *The Second World War* (Churchill 1954: 367–398). Särskilt Polens dystra öde var ett stort bekymmer för Churchill. Storbritannien hade gått i krig som en följd av sin garanti av Polens oberoende i mars 1939 (detta var det formella skälet – det fanns gott om andra), och mängder av polacker hade i brittisk uniform stridit för Polens framtida frihet. Istället blev det en kommunistisk, sovjetisk lydstat ända fram till murens fall 1989. I filmen skildras detta i ett kort samtal mellan Churchill

och Roosevelt vid Yalta-konferensen i februari 1945. Men Churchill hade då åtminstone delvis förlorat presidentens öra: när han ber om ett privat samtal om Polen i *Into the Storm*, avfärdas han närmast av Roosevelt. För den amerikanske presidenten var den framtida freden i Europa av högsta betydelse, även om denna skulle innebära sovjetisk dominans över halva Europa (några år senare skulle den amerikanska utrikespolitiken kraftigt revidera denna hållning till ryssarna).

Avseende diskussionerna om Operation Overlord är dessa mest fokuserade på Churchills välkända beslut att följa med invasionsstyrkan på en jagare, förmodligen för att likt Marlborough personligen leda sina styrkor mot segern. Enligt Jenkins var det kungen själv som övertalade Churchill att inte riskera livet (Jenkins 2001: 744). Här menar manusförfattaren Hugh Whitmore på DVD-skivans kommentatorspår att kungen konfronterade Churchill med sitt eget beslut att följa med de brittiska trupperna på en landstigningsbåt – Whitmore framhåller att filmens gestaltning av detta samtal är det ”scoop” han lyckats med, att han funnit privata källor som dokumenterar att det skulle ha gått till på det sättet. När Churchill kommer över chocken av kungens planer, och kungen börjar förklara varför han sagt på det sättet inser Churchill själv att han måste finna sig i att bli kvar på landbacken.

En bitter förlust

Hela handlingen i *Into the Storm* kretsar som sagt kring det för Churchill ödesdigra brittiska valet i juli 1945. Filmens nutidsplan – ständigt uppblandat med tillbakablickar till händelseförloppet under kriget – går från vistelsen i Hendaye till beskedet om valförlusten och Churchills påtvingade flytt från 10 Downing Street. Under valkampanjen lyckades Churchills enligt Jenkins prestera ett av sina sämsta tal: ”Churchill delivered the most partisan, and in most people’s view, the most ill judged of all his famous wireless addresses” (Jenkins 2001: 791). Churchill hänvisade här till att socialisterna – Labour-partiet – måste skapa något slags ”Gestapo”, för att hålla människor i schack. Filmen återger såväl talet som Clementines upprördhet och det följande äktenskapsgrälet, något som enligt Jenkins härrör sig från vad Lady Soames berättat om föräldrarna vid tiden (Jenkins 2001: 792).

Churchill skriver själv om sina känslor efter valet: om att efter framgångsrikt ha lett sin nation till seger i världshistoriens mest omfattande krig bli bortröstad från ledarskapet av sitt eget folk. På den näst sista sidan av *The Second World War* beskriver Churchill ytterst kärnfullt sin personliga reaktion: ”By noon it was clear that the Socialists would have a majority. At luncheon my wife said to me: ’It may well be a blessing in disguise’. I replied: ’At the moment it seems quite effectively disguised’. Mycket har naturligtvis skrivits om detta val och Churchills fall från makten, men för en sentida betraktare, med ambitionen

att se det hela från ovan, är det naturligtvis fascinerande att ett land som, bland mycket annat, slogs för demokratin som statsskick, genom den demokratiska processen kunde bortse från respekten för sin ledare, och blicka framåt genom att inse att landet behövde en ny inrikespolitik (de eventuella framgångarna för den välfärdsstat som Labour-regeringen genast började sätta ligger utanför ämnet för föreliggande uppsats).

Brendan Gleeson lyckas på ett lysande sätt tolka Churchills "Black Dog", hans tilltagande depression i slutet av skeendet. I en längre monolog inför privatsekreteraren Jock Colville (blickar han tillbaka mot sekelskiftet mellan 1800- och 1900-tal och det brittiska imperiets storhetstid (fallet för detta under det andra världskriget är det stora temat i Nordins Churchill-biografi). Filmen slutar dock i varma tongångar. Under ett teaterbesök riktas blickljuset plötsligt mot Churchill och Clementines loge, och skådespelarna riktar sitt tack till Winston Churchill, "Saviour of our nation". Publiken bifaller entusiastiskt.

Några korta slutsatser

Jag nämnde inledningsvis att det som filmen kan bidra till historievetenskapliga frågeställningar främst handlar om den bild som förmedlas till allmänheten, till de många miljontals tittare som sett *The Gathering Storm* och *Into The Storm* på TV, på DVD, på Youtube eller i andra streamingformat. Utan tvekan handlar det om två konstnärligt lysande skapelser som anknyter till och är väl-förankrade i den moderna historieskrivningens starkt positiva Churchill-bild, även om filmerna intimiserar det världspolitiska skeendet genom att fokusera på personen Churchill, inte så mycket på de konkreta följderna av hans politik. Det var Churchill som korrekt analyserade den tyska upprustningen under 1930-talet, det var han som samlade den brittiska nationen under de första krigsåren, särskilt då briterna stod helt ensamma mot Tyskland och dess allierade mellan det franska sammanbrottet i juni 1940 och det tyska anfallet på Sovjetunionen i juni 1941. Och det var han som sedan varnade för kommunismens faror, spådomar som kom att besannas genom det sovjetiska våldets sammanbrott 1989.

Men de bidrar faktiskt också till en nyansering av Churchill-bilden. I *The Gathering Storm* sker detta genom framställningen av den ofta så föraktade Appeasement-politiken som en i grunden förnuftig och sympatisk strävan efter fred. I *Into the Storm* representeras denna betydelsemässiga mångfald främst genom att den i linje med den moderna forskningen skildrar Storbritanniens i relativa termer underordnade roll i förhållande till supermakterna USA och Sovjetunionen avseende den slutgiltiga segern över Tyskland. Jag skulle till och med vilja påstå att *Into the Storm* möjligtvis underdriver denna roll vilket också – om än i all försiktighet – skulle kunna påstås om moderna brittiska verk om det andra världskriget, ivriga som de verkar vara att dekonstruera en alltför

chauvinistisk förståelse av det egna landets betydelse, något som för mig är ett adelsmärke inom brittisk forskning. Men här spelar naturligtvis filmerna en viktig pedagogisk roll: att förmedla en så genomtänkt och så väl historiskt förankrad bild som möjligt till den breda allmänheten. Det lyckas både *The Gathering Storm* och *Into the Storm* bra med.

Och vad gäller Churchill är det svårt att stå emot. Hans prestation förfaller helt enkelt enastående, inte minst genom författandet av storverket *The Second World War*, tusentals sidor som uppslukar denne läsare som vore det den mest spännande roman: "History will be kind to me for I intend to write it", lär Churchill ha yttrat i parlamentet 1948 (Osignerad 2014b). Han fick rätt. Det är inte så illa marscherat av en gammal stordrinkare och filmälskare.

Litteraturförteckning

- Barr, Charles, 2011. "Much Pleasure and Relaxation in These Hard Times': Churchill and Cinema in the Second World War", *Historical Journal of Radio, Film and Television*, vol. 31, nr. 4, s. 561–586.
- Beevor, Anthony, 2012. *The Second World War*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Churchill, Winston, 1948. Volume I "The Gathering Storm", *The Second World War*. London etc: Cassell.
- Churchill, Winston, 1949. Volume II "Their Finest Hour", *The Second World War*. London etc: Cassell.
- Churchill, Winston, 1950. Volume III "The Grand Alliance", *The Second World War*. London etc: Cassell.
- Churchill, Winston, 1951. Volume IV "The Hinge of Fate", *The Second World War*. London etc: Cassell.
- Churchill, Winston, 1952. Volume V "Closing the Ring", *The Second World War*. London etc: Cassell.
- Churchill, Winston, 1954. Volume VI "Triumph and Tragedy", *The Second World War*. London etc: Cassell.
- Churchill, Winston, 2002a [1933, 1934]. *Marlborough: His Life and Times*, Book One. Chicago: The University of Chicago Press.
- Churchill, Winston, 2002b [1936, 1938]. *Marlborough: His Life and Times*, Book Two. Chicago: The University of Chicago Press.
- Davies, Norman, 2006. *Europe at War 1939–1945: No Simple Victory*. London: MacMillan [Pan Books, 2007].
- Eklund, Jan, 2013. "Churchill tog med eget badkar och barskåp till fronten", *Dagens Nyheter*, 5/10.
- Hastings, Max, 2009. *Finest Years: Churchill as Warlord 1940–45*. London: Harper Press.
- Hastings, Max, 2011. *All Hell Let Loose: The World at War 1939–1945*. London: Harper Press.
- Hedling, Erik, 2001. *Brittiska fiktioner: Intermediala studier i film, tv, dramatik, prosa och poesi*. Stockholm och Stehag: Symposion.

- Hill, John, 1999. *British Cinema in the 1980s*. Oxford: Clarendon Press.
- Jenkins, Roy, 2001. *Churchill*. London: Macmillan [Pan Books, 2002].
- Johansson, Alf, 2014. "Något har gått snett i den svenska synen på andra världskriget", *Respons: Recensionstidskrift för humaniora & samhällsvetenskap*, 1, mars, ss. 16–21.
- Langworth, Richard M., "The Gathering Storm", www.winstonchurchill.org (14-04-15).
- Liljegren, Bengt, 2013. *Winston Churchill, Del 1, 1874–1939*. Lund: Historiska Media.
- Nordin, Svante, 2013. *Winston Churchill och den brittiska världsordningens slut*. Stockholm: Atlantis.
- Osignerad, 2002. "Filming on Hallowed Ground", *The Scotsman*, 12/7.
- Osignerad, 2014a. "End of Glory: 'Into the Storm'", www.winstonchurchill.org (14-04-17).
- Osignerad, 2014b. <http://www.ask.com/question/what-year-did-churchill-say-history-will-be-kind-to-me-for-i-intend-to-write-it> (14-05-17).
- Pearson, John, 1991. *Citadel of the Heart: Winston and the Churchill Dynasty*. London: Macmillan [Pan Books 1993].
- Reynolds, David, 2005. *In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War*. London: Allen Lane [Penguin Books, 2005].
- Schama, Simon, 2006. *A History of Britain: The Complete Series*, DVD, A BBC TV. Production in association with BBC Worldwide America.
- Smith, Colin, 2009. *England's Last War With France: Fighting Vichy 1940–1942*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Wenden, David & Kenneth Short, 1991. "Winston S. Churchill: Film Fan", *Historical Journal of Film, Radio, and Television*, vol. 11, nr. 3, s. 197–214.